

М.В. Дубас, Ю.Д. Зайцев. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 680 с. 21. Леонюк В. На прю стає Об'днання // Зона. – 1994. – № 6. – С. 163 – 180; Лук'яненко Л.Г. Не дам загинуть Україні. – К.: Вид. – культурол. центр “Софія”, 1994. – 512 с; Лук'яненко Л. Сповідь у камері смертників. – К., 1991. – 124 с; Мешко О. Свідчу / Записав В. Скрипка. – К.: Українська Республіканська партія, 1996. – 56 с; Осадчий М. Більмо: Автобіографічний нарис у 2-х частинах. – Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1972. – 92 с; Шумук Д. Пережите і передумане: Спогади і роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921-1981 рр.). – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1998. – 432 с. 22. Мемуари Никити Сергеевича Хрущева // Вопросы истории. – 1990-1994; Шелест П. Все, що скоїться, я передбачав // Україна. – 1990. - №21. – С. 10 – 12; – № 22. – С. 20 – 21; №23. – С. 22 – 24.

В.І. Гусєв, О.В. Мазурін

ЗБРОЙНІ СИЛИ СРСР У ВИРІШЕННІ ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНИХ ПРОБЛЕМ НАПРИКІНЦІ ІСНУВАННЯ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

© Гусєв В.І., Мазурін О.В., 2003

Досліджується проблема виконання Збройними Силами СРСР внутрішньої силової функції на останньому етапі існування Радянського Союзу. Показано, що Радянська Армія, всупереч марксистсько-ленінському вченню, навіть в умовах “розвинутого соціалізму” силовим способом захищала існування СРСР і виконувала завдання тоталітарного режиму КПРС.

The article investigates the problem of execution of internal forced function by the Armed Forces of the USSR on the last period the Soviet Union's existence. The article shows that the Soviet Army protected the existence of the USSR and executed the tasks of totalitarian regime of the C.P.S.U by using of force contrary to the Marxist-Lenin's doctrine even in the “developed socialism” conditions.

Українські військові історики вже давно збагнули, що історія війська України ХХ століття – це не лише історія цілком самостійних українських збройних сил, але й історія тих армій, де українці виконували військовий обов'язок і становили інколи значну частину певних військових формувань.

Сьогодні, коли об'єктивне положення армії України, її функції та завдання істотно відрізняються від функцій, які виконували Збройні сили СРСР, до складу яких входили громадяни України, виникла нагальна потреба вивчення участі Збройних сил Радянського Союзу у регуляції відношень між громадянами СРСР, примиренні та об'єднанні усіх членів суспільства, збереженні національних і загальнолюдських цінностей. Слід зазначити, що з розпадом Радянського Союзу, вітчизняні дослідники зосередилися на вивченні лише проблематики збройних сил і військових формувань України і залишили поза увагою роль Збройних сил СРСР у перетвореннях в суспільстві Радянського Союзу та їх вплив на розвиток соціального прогресу. Тому у працях військових істориків України практично відсутні розвідки, які стосуються ролі, місця, функцій Збройних сил СРСР на останньому етапі існування Радянського Союзу.

Проблема наявності внутрішньої силової функції у Збройних силах СРСР наприкінці існування Радянської держави в історіографії Радянської Армії практично до цього часу належно не висвітлена. Причиною цього є те, що у догматизованій версії марксизму, який виконував функції офіційної ідеологічної доктрини, вважалося, що з перемогою соціалізму в СРСР існування та всебічне зміцнення збройних сил обумовлюється лише зовнішніми обставинами, тому що в радянській країні назавжди ліквідовані експлуаторські класи і досягнута непорушна морально-політична єдність всього радянського суспільства. “З точки зору внутрішніх умов Радянський Союз не має потреби в армії”, – визначалось в останній Програмі КПРС [1, с. 404]. Тому весь радянський період офіційна наука ігнорувала наявність гострих масових трудових та політичних конфліктів в умовах соціалізму і використання збройних сил для їх вирішення.

Мета даної роботи – зробити спробу визначити на підставі матеріалів преси за останні роки існування Радянського Союзу роль Збройних сил СРСР у вирішенні нагальних внутрішньодержавних проблем. Певна оцінка конкретних подій може бути критерієм для вибору форм діяльності армії України, а на підставі оцінок сформулюються визначені соціальні норми з врахуванням вимог до характеру діяльності збройних сил відповідно до об’єктивних умов і які зафіксують межі допустимого у використанні сил і засобів військових формувань.

Фахівці в галузі марксизму-ленінізму в усі часи існування радянської держави категорично спростовували наявність силової внутрішньої функції соціалістичної армії з певним застереженням: “Внутрішня класова функція, яку виконує соціалістична армія на визначеному етапі будівництва нового суспільства, принципово відрізняється від постійної внутрішньої функції армії капіталістичної держави. Буржуазна армія призначена передусім для придушення революційних виступів працівників, для насильства над народом своєї країни. Вона виступає як антинародна сила. Армія соціалістичної держави, виконуючи внутрішню, тимчасову для неї функцію на ранніх етапах існування держави, бореться з експлуаторами, придушує їх озброєні контрреволюційні виступи і тим самим захищає інтереси трудового народу” [2, с. 181].

Історія існування Радянської Армії переконливо свідчить, що практично до моменту дезінтеграції СРСР політичне, державне, військове керівництво, політологи, історики, ідеологічні працівники всіх рівнів, засоби масової інформації заперечували існування внутрішньої силової функції Збройних сил Радянського Союзу. Підставою для таких поглядів була офіційна ідеологія суспільства, яку спрямовувала та регламентувала Комуністична партія.

Наприклад, капітальна праця Інституту військової історії Міністерства оборони СРСР “Радянські Збройні сили” стверджувала: “Радянські Збройні сили докорінно відрізняються від буржуазних армій, які є озброєною підпорою експлуаторських класів, зняряддям пригнічування народів, силою, яка призначена для захоплення чужих територій” [3, с. 5].

Сьогодні, коли вчентій громадськості відкрилися приховані і закриті архіви КПРС, КДБ, Міністерства оборони СРСР, МВС, органів державного керівництва стало зрозумілим, що радянські Збройні сили протягом всіх часів свого існування – на етапі “завоювання соціалізму”, на етапі “повної і остаточної перемоги соціалізму”, на етапі “розвинутого соціалізму” – завжди виконували внутрішню силову функцію в інтересах диктатури КПРС.

Наприкінці існування Радянського Союзу Збройні сили СРСР склалися з Ракетних військ стратегічного призначення, Сухопутних військ, Військ протиповітряної оборони, Військово-повітряних сил, Військово-Морського флоту, а також Військ тилу Збройних сил, штабів та військ цивільної оборони. До складу Збройних сил входили також прикордонні та внутрішні війська [4, с. 345].

Це було найпотужніше військово формування світу: загальна чисельність його на кінець 1990 року становила 3 760 тисяч осіб. Навіть армія Китаю в 1989 році була меншої чисельності – всього 4 100 тисяч чоловік, але не треба забувати, що населення Китаю було майже в 4 рази більшим ніж населення СРСР. І тому число військових на 1000 китайців становило тільки 3,8, а в Радянському Союзі на 1000 мешканців припадало 15,6 військових [5, с. 5; 6].

Але історичні джерела, які раніше приховувалися у надрах державних архівів і відкриті тепер, свідчать, що ця функція не зникла і без її виконання збройними силами радянська влада навряд чи могла існувати на перших етапах свого розвитку і утримувати радянське суспільство у покорі протягом 74-х років.

З розпадом Радянського Союзу громадськість дізналася, що в тоталітарній країні відбувалося унікальне соціальне явище – масові заворушення, серед яких політичне – в Тбілісі 9 березня 1956 року й економічне – в Новочеркаську 1 – 3 червня 1962 року, коли армія не тільки застосовувала вогнепальну зброю, а й танки і бронетранспортери [7, 8]. Хоча про ці події сурмили всі ЗМІ світу, але мовчали всі газети, а також радіостанції Радянського Союзу, бо виконували “керівні вказівки рідної Комуністичної партії.”

У першій половині 80-х років СРСР опинився у надзвичайно складному становищі. Уповільнилися темпи розвитку економіки, а в деяких галузях народного господарства відбувся спад виробництва. Великих розмірів набуло марнотратство матеріальних і трудових ресурсів, зріс товарний дефіцит. Творчий потенціал Радянського Союзу був виснажений ідеологічним тиском, який робив його систему дедалі неповороткою і технологічно менш конкурентноздатною.

У березні 1985 року на посаду лідера КПРС було висунуто наймолодшого члена політбюро – М. Горбачова. Новий Генеральний секретар намагався дещо реформувати, підправити “скривлену” будову соціалізму, водночас не порушуючи її фундаменту. М. Горбачов проголосив курс на прискорення соціально-економічного розвитку, перебудову економіки країни. Але горбачовський курс “прискорення” провалився. Для успішного проведення економічних реформ потрібні були політичні зрушення. У січні 1987 року М. Горбачов проголосив політику “гласності”.

На мітингах, які хвилею прокотилися по країні у 1988 році, висловлювалося прагнення усього населення брати участь у створенні демократичної правової держави.

У цю пору загострилося питання національної політики КПРС, яка базувалася на принципах “пролетарського інтернаціоналізму” і передбачала поступове злиття народів, що населяли СРСР, у “єдину історичну спільність – радянський народ”. Прагнення до національного самоусвідомлення і самобутності таврувалися як прояв “буржуазного націоналізму.” Це врешті-решт привело до розгортання національно-визвольного руху в період “перебудови.” Найактивнішими і найбільш цивілізованими у цьому процесі були республіки Прибалтики, Україна та Молдова.

Своєрідно склалися міжнаціональні відносини у республіках Закавказзя та Середньої Азії. Невизначеність етнічних кордонів, складні екологічні, демографічні та соціальні проблеми, питання землекористування стали основою міжнаціональних зіткнень. У 1988 – 1990 рр. міжнаціональні конфлікти вибухнули у Нагорному Карабаху, Сумгаїті, Баку (Азербайджан), Фергані (Узбекистан). Новому Узені (Казахстан), Андижані (Узбекистан), Душанбе (Таджикистан). Вони супроводжувалися людськими жертвами, руйнуванням будівель, вигнанням національних меншин із районів їх розселення.

Особливо гостра міжетнічна ситуація склалася в Азербайджані, де відбулися прояви недобррозичливості до національних меншин, особливо вірмен, з'явилися ісламські лозунги та прапори, і в лютому 1988 року у м. Сумгаїті відбулися заворушення на національному ґрунті, які переросли у погроми та вбивства вірменського населення (жертвами, які загинули у страшенних муках, стало щонайменше 53 людини). Згідно з рішенням керівництва республікою 28 лютого 1988 року у місто були введені війська, які прибули із Баку через три години після отримання відповідного наказу. На підступах до міста їм довелося прориватися через натовпи оскаженілих, озброєних арматурою, ланцюгами, списами і просто ломаками людей, але війська зброю не застосовували [9].

Розпаленню міжетнічної ворожнечі сприяли події у Нагорно-Карабаській автономній області (НКАО) Азербайджанської РСР. Більшість населення цього краю були вірмени. Навесні 1988 року під час виборів в органи влади вони проголосували за представників національної організації “Карабах”, яка виступала за приєднання до Вірменії. Парламент автономії ухвалив рішення про вихід області зі складу Азербайджану.

У кінці листопада – на початку грудня 1988 року у Баку та інших містах Азербайджану склалася вибухонебезпечна ситуація. Почали надходити повідомлення про випадки загроз і навіть насильницькі дії відносно вірменського населення. Це примусило Президію Верховної Ради республіки прийняти рішення про введення підрозділів Радянської Армії та внутрішніх військ МВС СРСР у міста, де міжнаціональні відношення були найбільш напруженими і загрожували перейти у масові сутички. Військовослужбовці прийняли на себе спалахи націоналістичних пристрастей, постріли, застосування саморобних гранат, пляшок із запалювальною сумішшю. Так, у Кіровобаді було спалено 5 одиниць бронетанкової техніки під час оборони комітету комуністичної партії Азербайджану. Єдиною бронею солдат були шоломи та бронежилети, а засобом самозахисту – малі саперні лопатки [10].

Тим часом у столиці Грузії Тбілісі сталася подія, що сколихнула все радянське суспільство. Ще у 1988 році націоналістично налаштовані сили почали ратувати за створення незалежної держави та вихід Грузії зі складу СРСР. З'являються гасла: “СРСР – тюрма народів”, “Росіяни – окупанти”, “Росіяни – йдіть з нашого дому”. З ранку 8 квітня 1989 року в основні райони Тбілісі потягнулися колони людей з лозунгами на кшталт – “Геть соціалізм” та “Росія – тюрма народів.” Цей похід супроводжувався нападами на співробітників міліції та військовослужбовців. Реагуючи на такі події, керівництво республіки розпочало зосереджувати у місті військові підрозділи.

Як свідчать результати розслідування подій Комісією І з'їзду народних депутатів СРСР, рішення про спрямування у Грузію підрозділів внутрішніх військ, Радянської Армії та спеціальних підрозділів міліції було оформлено директивою Генерального штабу Міністерства оборони СРСР (начальник Генерального штабу М.А. Моїсєєв) та наказом Міністерства внутрішніх справ СРСР (за підписом генерала І.Ф. Шилова) після наради у ЦК

КПРС 7 квітня 1989 року. З оцінки подій того часу, які були зроблені Комісією І з'їзду народних депутатів та Головною військовою прокуратурою Міністерства оборони, ми наводимо тільки один висновок: “Такі факти, як неадекватна, подекуди панічна оцінка конкретної ситуації керівництвом республіки, була однією з основних причин, які й привели до трагічних наслідків, які відбулися 9-го квітня у м. Тбілісі” [11]. Підсумок подій 9-го квітня був такий: 16 вбитих, Олизько 200 поранених [12].

Слід зазначити, що дії Збройних Сил, які вони виконували згідно з наказом радянського керівництва, були засуджені всіма демократичними силами суспільства. Про це свідчать засоби масової інформації Радянського Союзу та світу. В другій половині січня 1990 року газета “Нью-Йорк таймс” (США) писала: “Починаючи з квітня 1989 року, коли війська застосували зброю проти демонстрантів у Тбілісі, де були жертви серед населення, радянські громадяни, включаючи військових, демонструють різке неприйняття сили в якості засобів запобігання безладу. Такі настрої з того часу називаються “тбіліським синдромом” [10].

Після подій у Тбілісі Указом Президії Верховної Ради СРСР від 21 березня 1989 року внутрішні, прикордонні та залізничні війська були законодавчо виведені зі складу Збройних Сил СРСР. Як записано в Указі, це було зроблено з метою приведення складу Збройних Сил у повну відповідність зі встановленими Конституцією СРСР завданням та функціям, заради яких вони створювалися [13].

Тим часом розкручувалася спіраль конфлікту між Азербайджаном та Вірменією. У лічені дні дії різноманітних сил у Вірменії та Азербайджані набули антирадянського та антидержавного характеру. Так, у Вірменії тільки з 14 по 17 січня було вкрадено більше ніж 678 пістолетів, 174 автомати, до 150 карабінів, близько 2300 одиниць мисливської зброї. Було захоплено танк Т-62, дві бойові машини піхоти, декілька бронетранспортерів. Те ж саме було й на азербайджанській землі. Обидві сторони розпочали “рейди помсти.” Особливо трагічно розвивалися події у столиці Азербайджану Баку: погроми, вбивства, вигнання з житла людей. Всього до 18 січня 1990 року було зареєстровано 200 погромів та підпалів, загинуло понад 60 чоловік, більше 200 були травмовані [14].

За даними Прокуратури СРСР, у 1988 – 1990 рр. у Нагорно-Карабаській області та прилеглих до неї районах було вбито 537 осіб: азербайджанців – 216, вірмен – 222, представників сил правопорядку – 73, військовослужбовців – 26 [15]. На цей час чисельність воєнізованих та озброєних формувань Азербайджану становила більше ніж 5,5 тисяч осіб, а Вірменії - майже 20 тисяч [16, с. 5 – 6]. Таке становище привело до того, що 15 січня 1990 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ про введення надзвичайного стану у НКАО та деяких інших районах Азербайджану та Вірменії, а 19 січня – Указ про введення з 20 січня 1990 року надзвичайного стану і в м. Баку. Введення військових частин у Баку супроводжувалося людськими жертвами, які за даними на 26 січня становили 124 особи [10].

Під час заворушень у Киргізії (м.Ош) були застосовані підрозділи Повітряно-десантних військ. Начальник штабу оперативної групи ПДВ у м. Ош генерал-майор В. Сазикін зазначав: “Незважаючи на значну кількість зосереджених тут сил МВС, громадський порядок забезпечується в основному нашими військами. Вважаю такий стан справ ненормальним, бо на нас перекладаються різноманітні функції, від виконання яких самоусунулись місцева влада та правоохоронні органи” [17].

Події у Фергані (Узбекистан), Єревані, Цхінвалі (Осетія), Молдові ми не розглядаємо, тому що там були задіяні внутрішні війська, які на той час були виведені зі складу Збройних Сил СРСР.

Слід зазначити, що в умовах того часу – відсутності цивільного контролю за застосуванням армії і тоталітарного керівництва КПРС країною Збройні Сили СРСР опинилися у ролі заручників політичної системи держави. З одного боку, вони були повинні виконувати свій конституційний обов'язок, а з другого – приймати на себе гнів радянського суспільства, яке було незадоволене силовими методами вирішення соціальних та національних проблем. Суспільство вичерпало всі відпущені резерви для з'ясування стосунків між різноманітними угрупованнями, політичними течіями, рухами та іншими силами. Тому в епіцентрі опинилися Збройні Сили, і армія почала поступово втягуватися до внутрішньо-союзного політичного диспуту у з'ясуванні питання – кому їй служити у складних взаємовідношеннях політичних сил та їх лідерів.

Згідно зі статтею 31 Конституції СРСР Збройні Сили були повинні захищати цілісність країни та її соціалістичний вибір, але виконання цих завдань призвело до конфронтації армії з народом. У цей час засоби масової інформації почали поширювати думку про непотрібність армії з огляду на примат загальнолюдських цінностей, міжнародного права, ідеалів миру і гуманізму. Шпальти газет заповнили матеріали про нездатність керувати частини вищого командування, аварії і катастрофи, загибель особового складу під час навчань, зловживання по службі, “дідівщину”. Висвітлення Афганської кампанії мало об'єктивно антиармійський характер. Особливо сильно вдарило по армії висвітлення подій у Тбілісі. Навіть після того, як парламентська комісія була змушена визнати, що загиблі там жінки зовсім не були зарубані саперними лопатками, образ вояка, який рубає цими лопатками “неозброєних людей,” продовжував циркулювати в пресі, ілюструючи різноманітні неподобства в Радянській армії.

Ці факти та події позначилися на функціонуванні Збройних Сил. В армії почала зростати злочинність, збільшилися прояви усунення від служби, дезертирства. У 1990 році від призову на військову службу ухилилися більше 8 тис. осіб. Загальна кількість злочинів, яка була зареєстрована у Збройних Силах, зросла на 34,5 %. Головною причиною зростання злочинності було самовільне залишення підрозділу та дезертирство. На 28,9 % зросла кількість крадіжок зброї, на 16,3 % – крадіжок особистого майна громадян, на 27 % збільшилась групова злочинність [18].

Але й така армія була необхідна радянському керівництву, щоб стримувати розпад СРСР. Як свідчать дані Російсько-американського університету, в 1990 році у СРСР налічувалося близько 150 тисяч осіб, які входили до озброєних та воєнізованих формувань Закавказзя, Прибалтики, Молдови [16, с. 5 – 6]. У липні 1990 року з'явився Указ Президента СРСР “ Про заборону створення озброєних формувань, які не передбачені законодавством СРСР, та вилучення зброї у випадках її незаконного збереження.” Згідно з пунктом 1 “...якщо дії вказаних озброєних формувань викликають загрозу безпеці населення та держави ... в окремих операціях дозволяється участь підрозділів Міністерства оборони СРСР” [19]. Ще раніше, у квітні 1990 року, був прийнятий Закон СРСР “ Про правовий режим надзвичайного стану.” Стаття 11 Закону наголошує: “За рішенням Верховної Ради або Президії Верховної Ради СРСР для ліквідації наслідків надзвичайних обставин, охорони суспільного ладу та забезпечення безпеки громадян разом зі внутрішніми військами МВС СРСР можуть залучатися військові частини Збройних Сил СРСР” [20].

Президент СРСР видав також Указ “Про взаємодію міліції та підрозділів Збройних Сил СРСР у забезпеченні правопорядку та боротьбі зі злочинністю.” На підставі Указу 29 грудня 1990 року вийшов спільний наказ № 493/513 Міністра оборони СРСР та Міністра внутрішніх справ СРСР, відповідно до якого з 1 лютого 1991 року у Москві, столицях союзних та автономних республік, крайових та обласних центрах (всього у 484 містах) було організовано спільне патрулювання робітників міліції та військовослужбовців Радянської Армії і Военно-Морського Флоту [21].

Яскравим прикладом застосування Збройних Сил для вирішення внутрішньо-державних проблем є події у Вільнюсі (Литва) в січні 1991 року. За офіційною версією 11 січня 1991 року у Вільнюсі був створений “комітет національного порятунку радянської Литви,” який звернувся до Президента СРСР та командира гарнізону Радянської Армії м. Вільнюса “у зв’язку з антиконституційними та антирадянськими діями влади Литовської республіки.” Повітряно-Десантні війська за підтримки 7 танків і 28 бронетранспортерів зробили спробу захопити парламент, пошту, телеграф, телефон та телевізійну вежу. У зіткненнях загинуло 13 і отримали вогнепальні поранення 24 особи, 163 громадянина звернулися за медичною допомогою [22].

Перед радянським суспільством, воєнною наукою знову постало питання: чи є у Збройних Сил СРСР внутрішня силова функція? На наш погляд, дуже характерною є відповідь на це питання командира одного із з’єднань Військ ППО, члена ЦК КПРС генерал-майора А.Маренкова: ”... в армії, у принципі, не повинно бути внутрішньої функції. Але життя показує, що сьогодні міліція, внутрішні війська не завжди здатні забезпечити безпеку населення під час національних та соціальних конфліктів. Давайте подивимось правді в очі: коли всередині країни ллється кров, чиниться беззаконня, гинуть невинні люди, армія не може залишатися осторонь” [23].

Більш чітко висловився щомісячний воєнно-теоретичний журнал “Военная мысль”: “... Невиправданим є факт актуалізації тільки зовнішньої функції Радянських Збройних Сил і повне виключення їх внутрішніх функцій. Факти свідчать, що ця функція не зникла взагалі, у ній відбулося істотне перетворення. Всередині країни Збройні Сили виконують тепер тільки функцію стабілізації, консолідації суспільних сил, гаранта безпеки у випадках виникнення різного роду конфліктів. Без цього будь-яка влада у країні не може бути сталою. Чим слабша армія – тим більший параліч влади. Ось чому питання про внутрішню функцію армії потребує нового рішення – обґрунтованого та ефективного” [24].

Отже, дійсність переконливо довела, що соціалістична армія, навіть на етапі “розвинутого соціалізму,” виконувала не тільки зовнішні, а й внутрішні функції силового характеру. Марксистсько-ленінське вчення про війну та армію не змогло подолати ряд догматичних положень, які стосувалися аналізу взаємовідносин Збройних Сил і суспільства, що в свою чергу ускладнило вирішення багатьох питань соціальних проблем армії і флоту і призвело до протистояння армії та народу, недовіри радянського суспільства до захисників Батьківщини.

1. *Программа Коммунистической партии Советского Союза. Съезд 22-й // Материалы XXII съезда КПСС. – М.: Госполитиздат, 1961. – С. 320 – 428.* 2. *Марксистско-ленинское учение о войне и армии. – М.: Воениздат, 1984. – 335 с.* 3. *Советские Вооруженные Силы: История строительства. – М.: Воениздат, 1978. – 516 с.* 4. *Вооруженные Силы СССР // Советская военная энциклопедия. – 1-е изд. – М., Воениздат, 1976. – С. 345 – 354.* 5. *Савинкин А.Е. Военная реформа: отечественный опыт и его современное значение // Военная реформа: История и перспективы: Сборник. – М., 1991. – С. 5 – 15.* 6. *Первышин В.*

Да, я силен, к чему скрывать // *Комсомольская правда*. – 1991. – 19 января (№ 14). – С. 2. 7. Каджая В. Дело Сталина живет? // *Независимая газета*. – 2000. – 26 апреля (№ 76). – С. 4. 8. Третьцкий А.В. Новочеркасск: июнь 1962 года // *Военно-исторический журнал*. – 1991. – № 1. – С. 68 – 76. 9. Абрамкин А. Мы должны сказать правду // *Антивоенный синдром или преданная армия?* – М.: Воениздат, 1990. – С. 122. – 137. 10. Забродин В. Что “высветлила” трагедия в Закавказье // *Коммунист вооруженных сил*. – 1990. – № 6. – С. 11 – 17. 11. Войска выходят на площадь. Народный депутат СССР Анатолий Собчак отвечает на вопросы обозревателя “Огонька” Владимира Глотова // *Огонек*. – 1990. – № 2. – С. 30 – 33. 12. Баграев Ю.М. Тбилиси: апрель восемьдесят девятого // *Военно-исторический журнал*. – 1990. – № 1. – С. 41 – 47. 13. О сокращении Вооруженных Сил СССР и расходов на оборону в течение 1989 – 1990 годов: Указ Президиума Верховного Совета СССР // *Правда*. – 1989. – 22 марта (№ 73). – С. 1. 14. Воробьев К. Мера крайне нежелательная // *Коммунист Вооруженных Сил*. – 1989. – № 18. – С. 25 – 27. 15. Кузьмин С. На этой войне за убийства не судят... // *Комсомольская правда*. – 1991. – 14 августа (№ 185). – С. 2 – 3. 16. Вооруженные и военизированные формирования в СССР. Взгляды. Позиции. Документы. – М., ИПЦ РАУ, 1991. – 170 с. 17. Владыкин О. Полоса отчуждения // *Красная Звезда*. – 1990. – 27 июля. – (№ 172). – С. 4. 18. Общество. Армия. Закон // *Коммунист Вооруженных Сил*. – 1991. – № 12. – С. 91 – 96. 19. “О запрещении создания вооруженных формирований, не предусмотренных законодательством СССР, и изъятии оружия в случаях его незаконного хранения”. Указ президента СССР 25 июля 1990 г. // *Красная Звезда*. – 1990. – 26 июля (№ 171). – С. 1. 20. Закон Союза Советских Социалистических Республик “О правовом режиме чрезвычайного положения”, 3 апреля 1990 г. // *Красная Звезда*. – 1990. – 11 апреля (№ 83). – С. 1, 3. 21. Рожнов Г. Войска на улицах // *Огонек*. – 1991. – № 7. – С. 3, 31. 22. Боровой Я., Чудодеев А. Ночь голубых беретов // *Новое время*. – 1991. – № 3. С. 4 – 8. 23. Маренков А. Военный аспект // *Красная Звезда*. – 1990. – 3 августа (№ 178). – С. 1. 24. Тюшкевич С.А. Марксистско-ленинское учение о войне и армии: История развития и современные оценки // *Военная мысль*. – 1991. – №6. – С. 48 – 53.

А.І. Харук

ВАЖКА БОМБАРДУВАЛЬНА АВІАЦІЯ У СКЛАДІ ВІЙСЬКОВО-ПОВІТРЯНИХ СИЛ УКРАЇНИ (1991 – 2001 рр.)

© Харук А.І., 2003

Розглянуто історію розвитку важких бомбардувальних частин ВПС України. Досліджений процес їх скорочення відповідно до міжнародних угод та місце в структурі сучасних Збройних Сил.

In this article the history the heavy bombardment unit of Ukrainian AF and it place in the structure of Armed Forces is described. The process of their reduction according to the international agreements is discovered.

На тлі значно зростало в останні роки інтересу до вітчизняної історії особливо помітним є недостатнє висвітлення у наукових публікаціях деяких питань новітньої військової історії України періоду 90-х рр. ХХ ст., тобто після відновлення її державної незалежності. Зокрема, практично відсутні дослідження історії становлення вітчизняних